
РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.33>

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Завидняк І.О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету,
<https://orcid.org/0000-0003-1816-7426>

Завидняк І.О. Особливості криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій.

У статті розглянуто поняття та структуру криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій. Зазначено, що за допомогою криміналістичної характеристики під час розслідування транснаціональних злочинів можливі: розробка ефективних методик розслідування; побудова програм, версій та алгоритму розслідування; визначення напрямів та форм взаємодії між компетентними органами зацікавлених держав при розслідуванні; складання повного й чіткого запиту про міжнародну правову допомогу, з урахуванням усіх особливостей злочинів певної категорії. До структурних елементів криміналістичної характеристики економічних, транснаціональних злочинів віднесено: предмет та обстановку злочину, особу (осіб) злочинця.

Виділено дві групи предметів злочинного посягання: основні (віднесені до категорії предметних економічних злочинів); підпорядковані (віднесені до предметів злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій). Тому, до предметів економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, віднесено: комп'ютерну інформацію; документи на перерахування коштів; різноманітні засоби доступу до банківських рахунків тощо. Матеріальними ж носіями таких предметів даної категорії злочинів є: платіжне доручення, розрахунковий чек, пластикова

платіжна картка будь-якого виду, ідентифікаційна картка.

Зазначено, що особливості обстановки вчинення економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, доречно розглядати за схемою: речові, технічні, просторові, часові та соціально-психологічні обставини вчинення злочину.

Вказано, що злочини даної категорії зазвичай вчиняються особами, які мають високий інтелектуальний та професійний рівень. Виділено три групи осіб, які вчиняють економічні транснаціональні злочини, із використанням комп'ютерних технологій. Але, при більш детальному розгляді характеристики осіб, які вчинили злочини даної категорії, запропоновано досліджувати їх за схемою: 1) загальні особливості злочинця, який вчинив економічний транснаціональний злочин, із використанням комп'ютерних технологій та 2) особливості осіб, які вчинили певні різновиди таких злочинів, з урахуванням розподілу ролей в організованій злочинній групі.

Враховуючи те, що, криміналістична характеристика економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, є дещо складною, вона потребує глибокого теоретичного дослідження у різних наукових категоріях – правових, економічних, інформаційних та міжнародних.

Ключові слова: криміналістична характеристика, економічні транснаціональні злочини, комп'ютерні технології, предмет злочину, особа злочинця, міжнародна правова допомога.

Zavydniak I.O. features of the criminalistic characteristics of economic transnational crimes committed with the use of modern computer technologies.

The article discusses the concepts and structure of the forensic characteristics of economic transnational crimes committed using modern computer technologies. It is noted that with the help of forensic characteristics in the investigation of transnational crimes, it is possible to: develop effective methods of investigation; construction of programs, versions and investigation algorithm; determination of directions and forms of interaction between the competent authorities of the interested states during the investigation; drawing up a complete and clear request for international legal assistance, taking into account all the characteristics of crimes of a certain category. The structural elements of the forensic characteristics of economic, transnational crimes include: the subject and setting of the crime, the personality (persons) of the criminal.

There are two groups of objects of criminal encroachment: the main (referred to the category of object-related economic crimes); subordinates (referred to as the subjects of crimes in the field of the use of computer technology). Therefore, the subjects of economic transnational crimes committed with the use of modern computer technologies include: computer information; documents for the transfer of funds; various means of access to bank accounts, etc. The material carriers of such items of this category of crimes are: payment order, bank check, plastic payment card of any kind, identification card.

It is noted that the peculiarities of the situation of economic transnational crimes committed with the use of modern computer technology, it is appropriate to consider the scheme: material, technical, spatial, temporal and socio-psychological circumstances of the crime.

It is stated that crimes of this category are usually committed by persons who have a high intellectual and professional level. There are three groups of people who commit economic transnational crimes using computer technology. However, in a more detailed consideration of the characteristics of persons who committed crimes of this category, it is proposed to study them according to the scheme: 1) general features of the offender who committed economic transnational crime, using computer technology and 2) crimes, taking into account the distribution of roles in an organized criminal group.

Given that the forensic characterization of transnational economic crimes committed with the use of modern computer technology is somewhat complex, it requires in-depth theoretical research in various scientific categories - legal, economic, informational and international.

Key words: forensic characteristics, economic transnational crimes, computer technology, subject of the crime, identity of the offender, international legal assistance.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес зумовлює не тільки позитивні зміни у сфері економічної та міжнародної діяльності, але й сприяє появі нових видів злочинів. Злочинці все частіше застосовують системний підхід у процесі планування протиправних дій, розробляють оптимальні варіанти проведення і забезпечення протиправних «операцій», створюють новітні системи конспірації, вживають додаткові заходи у протидії компетентним органам, використовують сучасні інформаційні технології та спеціальну техніку, в тому числі різні комп'ютерні пристрої та інформаційні технології.

Активний розвиток такого різновиду економічних транснаціональних злочинів та виділення їх в окрему групу економічних транснаціональних злочинів, які вчиняються із використанням сучасних комп'ютерних технологій і підтверджує той факт, що процес підготовки, способу вчинення та приховування злочинів даної категорії має закономірні особливості, включаючи закономірності у процесі слідоутворення. Усе це свідчить про необхідність дослідження цієї категорії економічних злочинів транснаціонального характеру та узагальнення їх типових ознак й особливостей. Не в останню чергу, саме за допомогою криміналістичної характеристики транснаціональних економічних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, можна буде досягнути забезпечення надання якісної міжнародної правової допомоги у розслідуванні цих злочинів.

Стан опрацювання. Криміналістична характеристика економічних злочинів транснаціонального характеру, вчинених із використанням комп'ютерних технологій, є дещо складною та недослідженою, тому вимагає комплексу ґрунтовних знань не тільки у сфері економічної діяльності та комп'ютерних технологій, а й у сфері надання правової допомоги під час розслідування злочинів даної категорії.

Питання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні всебічно розкриваються у працях таких вчених, як: А. Б. Антонюк, О. В. В'язовченко, К. П. Задоя, А. Г. Маланюк, А. В. Молдован, Ю. В. Оніщик, А. А. Омаров, Ю. М. Чорноус. У свою чергу, питанню економічних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій присвячені праці: В. Б. Вехова, А. Г. Волеводза, А. Ф. Волобуєва, В. О. Голубєва, О. О. Дудорова, Н. С. Козак, Н. Л. Пушиної.

Метою статті є визначення особливостей криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, вчинених із вико-

ристанням сучасних комп'ютерних технологій та її складових елементів, за для окреслення напрямів використання цих даних під час виявлення, розслідування та розкриття злочинів даної категорії.

Виклад основного матеріалу. Основною метою криміналістичної характеристики є оптимізація процесу розкриття та розслідування злочину. Її можна уявити як ідеальну модель типових зв'язків та джерел доказової інформації, що дозволяють спрогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів [1, с. 10]. Тому, можна констатувати, що криміналістична характеристика – це комплекс відомостей про криміналістично-значущі ознаки певної категорії злочинів. За допомогою криміналістичної характеристики під час розслідування транснаціональних злочинів можливі: розробка ефективних методик розслідування; побудова програм, версій та алгоритму розслідування; визначення напрямів та форм взаємодії між компетентними органами зацікавлених держав при розслідуванні; складання повного й чіткого запиту про міжнародну правову допомогу, з урахуванням усіх особливостей злочинів певної категорії.

Досліджуючи криміналістичну характеристику злочинів, зокрема і криміналістичну характеристику економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, важливим є розуміння та виокремлення її структурних елементів. На нашу думку, досліджуючи особливості криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій, необхідним є дослідження таких елементів характеристики, як: предмет та обстановка злочину, особа (особи) злочинця.

Розглядаючи предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики, можна зазначити, що це – матеріальний предмет органічної та неорганічної природи, з яким злочинець вступає у взаємодію, змінює та перетворює його [2, с. 11]. У криміналістичній характеристиці ознаки предмета посягання мають різні зв'язки: предмет посягання – способи вчинення злочину – відомості про особу злочинця [3, с. 260].

Вважаємо, що доволі цікавим у криміналістичній характеристиці економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій, є аналіз саме особливостей предмета досліджуваної категорії злочинів тому як саме вони вказують, на певні способи вчинення та характерні сліди таких транснаціональних злочинів. Така позиція пов'язана і з комплексним характером протиправних дій у сфері транснаціональної економічної діяльності із використанням комп'ютерних технологій.

Аналізуючи економічні транснаціональні злочини, вчинені із використанням сучасних комп'ютерних технологій, можна виділити дві групи предметів злочинного посягання: основні (віднесені до категорії предметних економічних злочинів); підпорядковані (віднесені до предметів злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій). Тому метою на цьому етапі є розкриття відомостей щодо предмета економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій та визначення їх безпосереднього впливу на інші елементи криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів.

Доволі часто до основного предмета економічних злочинів транснаціонального характеру можуть належати кошти у готівковій або безготівковій формі, товар, інші матеріальні цінності, іноді права на майно. Наприклад, безготівкові кошти, які обертаються в системі електронних платежів, можуть виступати предметом транснаціональних економічних злочинів, що пояснюється перевагами безготівкових розрахунків порівняно з «паперовими», а саме значним скороченням термінів проходження платежів та збільшенням перерахованих сум. Як бачимо, матеріальними носіями щодо цієї категорії злочинів є розрахунки в банках. Електронні системи розрахунків мають дворівневу платіжну структуру, а саме банк-клієнт та банк-банк.

А ось до предметів економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій, можна віднести: комп'ютерну інформацію; документи на перерахування коштів; різноманітні засоби доступу до банківських рахунків тощо. Матеріальними ж носіями таких предметів даної категорії злочинів може бути: платіжне доручення, розрахунковий чек, пластикова платіжна картка будь-якого виду, ідентифікаційна картка тощо.

Доволі цікавим, на нашу думку, є визначення сутності такого предмета цієї категорії злочинів, як комп'ютерна інформація. Хоча у Кримінальному процесуальному кодексі України комп'ютерна інформація не виділена в самостійну категорію (вид) доказів, при розслідуванні кримінальних проваджень щодо економічних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, особливого значення набувають сліди їх вчинення, які після відповідного процесуального закріплення можуть набувати значення доказів. У даному аспекті дуже важливо забезпечити процесуальний порядок виявлення, закріплення, вилучення, збереження та дослідження комп'ютерної інформації, використання її у процесі доказування у кримінальних провадженнях даної категорії. Враховуючи специфічність зовнішнього представлення «комп'ютерної інформації» як предмета цієї категорії злочинів, вважаємо, що вона є не матеріальним предметом,

а віртуальним. Так, під матеріальним предметом розуміється річ, тобто «фізичний предмет, що належить зовнішньому світу», який можемо безпосередньо сприйняти за допомогою органів чуття. Віртуальним предметом є предмет «умовний, фізично відсутній», але який може набути зовнішнього представлення «за допомогою спеціальних методів, наданих у розпорядження» [4]. Під віртуальним предметом розуміємо такий предмет, який не має зовнішнього представлення, але може набути такого за допомогою використання спеціальних засобів та способів [5, с. 82].

Отже, можна зауважити, що комп'ютерна інформація є предметом віртуальним, тому як вона не має зовнішнього оформлення, а набуває його лише під час застосування до неї спеціальних методів та засобів – комп'ютерної техніки, які й обробляють її у придатну для сприйняття форму. У цілому комп'ютерну інформацію розуміємо як інформацію, що зберігається на електронних носіях або передається між ними, незалежно від способу її фізичного або логічного представлення, і може створюватися, оброблятися, змінюватися та використовуватися за допомогою електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж [5, с. 82].

Враховуючи комплексний характер економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, та взаємообумовленість перерахованих вище предметів цієї категорії злочинів, вважаємо за необхідне дослідити їх через способи посягання на процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, за принципом від основних до підпорядкованих.

Так, злочинні втручання за допомогою комп'ютерних технологій в електронні мережі банків, фінансових, кредитних та інших установ, підприємств, організацій, де проводяться безготівкові розрахунки, є одним з різновидів втручання в нормальну роботу таких установ та заволодіння безготівковими коштами зокрема. Розглядаючи цей випадок, зазначимо, що підпорядкованими предметами цього злочинного посягання будуть: комп'ютерна інформація, пов'язана з розрахунковими операціями, рахунками клієнтів, номерами їх рахунків тощо; комп'ютерна техніка; документи на перерахування грошових коштів; платіжні картки.

Зазвичай такий різновид досліджуваних злочинів вчиняється кваліфікованим працівником кредитної, фінансової, банківської установи чи іншого підприємства, установи, організації або сторонньою для установи кваліфікованою особою – «хакером».

Отже, предмет економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій, бажано розглядати як

систему взаємообумовлених предметів двох категорій злочинів: по-перше, віднесених до категорії предметних економічних злочинів, по-друге, предметів злочинного посягання у сфері використання комп'ютерних технологій. На нашу думку, такий елемент криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів, як предмет злочинних посягань, має принципово важливе значення, оскільки має безпосередній вплив на інші елементи характеристики та виступає умовою певних способів вчинення та приховування злочину, властивостей особи злочинця (злочинів).

Розглядаючи наступний елемент криміналістичної характеристики злочинів як обстановку вчинення протиправної дії, можна зазначити, що цей елемент є передумовою всіх інших елементів криміналістичної характеристики (тобто обстановка має взаємообумовлені зв'язки з ними). Для криміналістів обстановка злочину – це система різних взаємодіючих між собою до вчинення злочину, в момент вчинення та після вчинення злочину об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, речовинні, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправного діяння, психологічні зв'язки між ними та інші фактори, які визначають можливість, умови та обставини вчинення злочину.

Отже, обстановка вчинення економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій впливає на вибір способу досягнення злочинного результату та зосереджує в собі ряд об'єктивних та суб'єктивних умов, у яких перебуває та діє злочинець (злочинці). Однією з об'єктивних умов вчинення економічних транснаціональних злочинів є чітка детермінація такого виду злочинів об'єктивною обстановкою у світі та у законодавстві багатьох країн. Так, починаючи з кінця ХХ століття, вбачається тенденція щодо збільшення кількості економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням комп'ютерних технологій. Насамперед це пояснюється тим, що в економічній сфері стали активно поширюватися новітні комп'ютерні технології, а системи захисту комерційної, фінансово-кредитної та іншої електронної інформації досі не мають достатнього рівня безпеки; у компетентних органів багатьох держав світу відсутній достатній досвід боротьби з таким видом злочинної діяльності; міжнародна й національна нормативно-правова база є доволі недосконалою щодо: виявлення й розкриття злочинів даної категорії; міжнародного співробітництва у розслідуванні таких злочинів; протидії та боротьби з такою міжкордонною злочинністю.

Проаналізувавши слідчу практику та особливості обстановки вчинення економічних трансна-

ціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, можна зазначити, що їх краще розглядати за схемою: речові, технічні, просторові, часові та соціально-психологічні обставини вчинення злочину. Крім того, на злочини даної категорії практично не впливають природно-кліматичні фактори [6, с. 142].

Так, під технічними обставинами вчинення злочинів даної категорії потрібно розуміти технічні можливості суб'єкта злочину, його засоби та методи вчинення протиправної дії. У всіх випадках вчинення економічних транснаціональних злочинів, із використанням комп'ютерних технологій злочинцю необхідно мати спеціальні технічні засоби.

Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відбиває механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників [3, с. 259]. Злочини даної категорії відзначаються високоорганізованістю та високоінтелектуальністю, зокрема використання комплексу способів опосередкованого доступу до комп'ютерних технологій ускладнює виявлення неправомірного доступу. Так, місце безпосереднього вчинення протиправного діяння (місце, де виконувались дії об'єктивної сторони складу злочину) і місце настання шкідливих наслідків (місце, де наставав результат протиправного діяння) не збігається [6, с. 143]. Тому у деяких випадках місце, де (або звідки) безпосередньо було вчинено злочин, встановити під час розслідування досить складно, а інколи навіть неможливо. З огляду на це під час розслідування економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, правильно зазначити місце вчинення злочину, де настають шкідливі наслідки.

Часові обставини становлять визначені особливості вчинення злочину у певний час доби, у певні дні, місяці та роки. Вчинення злочинів, які розглядаємо, як правило, розпочинається з неправомірного доступу до інформації. Останній здійснюється під час роботи комп'ютера та не обмежується певним відрізком часу, оскільки автоматизовані інформаційні системи можуть функціонувати цілодобово [7, с. 345]. Але кожен спосіб вчинення економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій має певні часові особливості.

Таким чином, вважаємо, що обстановка вчинення економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій зачіпає всі елементи криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів та не може розглядатись окремо від них. Більше того, речові, технічні, просторові, часові та соціально-психологічні обставини вчинення такого злочину також взаємопов'язані, що, у свою чергу, впливає на вибір злочинцем (злочинцями) відпо-

відного способу злочину та зумовлює залишення відповідного комплексу слідів злочину. Знання цих зв'язків дозволить детективу більш точно змодельювати картину вчинення злочину; якісно скласти запит про правову допомогу; одержати необхідний комплекс доказів; ефективно провести розслідування.

Наступним елементом криміналістичної характеристики є особа, яка вчиняє економічні транснаціональні злочини, із використанням комп'ютерних технологій. Таких осіб доцільно поділити на декілька відокремлених груп.

До першої групи можна віднести осіб, відмінною особливістю яких є поєднання службового професіоналізму в області комп'ютерних технологій і програмування з елементами своєрідного фанатизму й винахідливості. Такі особи сприймають засоби комп'ютерної техніки як своєрідний виклик до їх творчих та професійних знань, вмінь та навичок. Другу групу складають професійні «комп'ютерні» злочинці, з яскраво вираженими корисними цілями. Ця група становить собою велику загрозу для суспільства, світової спільноти та безпосередньо для суб'єктів господарювання, вона є кадровим ядром економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій, як у якісному, так і в кількісному відношенні. До третьої, заключної групи, необхідно віднести «респектабельних» злочинців, а саме: бухгалтерів, економістів, програмістів. Для них також характерне моделювання злочинів, з яскраво вираженими корисливими цілями.

Найбільш поширеним мотивом вчинення злочинів даної категорії є корисливі міркування, дуже рідко помста. Особи, які здатні вчиняти економічні транснаціональні злочини, із використанням сучасних комп'ютерних технологій, являють собою серйозну загрозу для економіки будь-якої держави та міжнародної спільноти в цілому.

Наголосимо, що економічні транснаціональні злочини, вчинені із використанням сучасних комп'ютерних технологій, зазвичай вчиняються організованими злочинними угрупованнями. Тому, при більш детальному розгляді характеристики осіб, які вчинили злочини даної категорії, їх необхідно досліджувати за схемою: 1) загальні особливості злочинця, який вчинив економічний транснаціональний злочин, із використанням комп'ютерних технологій та 2) особливості осіб, які вчинили певні різновиди таких злочинів, з урахуванням розподілу ролей в організованій злочинній групі.

Висновок. Отже, говорячи про економічні транснаціональні злочини, вчинені із використанням сучасних комп'ютерних технологій можемо зазначити особливості елементів криміналістичної характеристики мають важливе значення для практичної

роботи працівників компетентних органів та міжнародного співробітництва під час розслідуванні таких злочинів, й потребує подальшого спеціального розроблення з урахуванням модернізацій відомих способів вчинення економічних транснаціональних злочинів, із використанням комп'ютерних технологій та впровадження нових комп'ютерних технологій у всі сфери суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Методика розслідування окремих видів правопорушень, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ДУВС, 2011. 324 с.
2. Салтевський М. В. Основи методики розслідування правопорушень, скоєних з використанням ЕОМ: навч. посібник. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. 35 с.
3. Шепитько В.Ю. Криміналістика: курс лекцій. Х.: Одиссей, 2003. 352с.
4. ДСТУ 2226-93. Автоматизовані системи. Терміни та визначення. Видання офіційне. Київ: Держстандарт України, 1994.
5. Мазуренко О., Розенфельд Н. Комп'ютерна інформація як предмет правопорушень, передбачених Розділом XVI КК України. Право України. 2004. № 6. С. 80–83.
6. Голубев В. О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинністю. Запоріжжя: ЗІДМУ, 2003. 250 с.
7. Настільна книга слідчого / ред. кол. В. Я Тацій, М. Г. Панов, В. Ю. Шепітько. К.: Ін Юре, 2003. 716 с.